

ГРУШОВА Т.В.,
кандидат історичних
наук

*Запорізький державний
університет*

**РЕАКЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ
ГРОМАДСЬКИХ Й
ПОЛІТИЧНИХ
ЦЕНТРІВ НА
РЕЛІГІЙНІ
УТИСКИ В УРСР
(1970-80-і рр.)**

Напрямки релігійної політики радянського керівництва в 70-80-і рр. залишили тенденції, спрямовані на придушення релігійних почуттів віруючих. У цей час удосконалюється антирелігійне законодавство; прийняті постанови ще більше обмежили можливість існування релігійних товариств у радянській країні. Навіть отримавши дозвіл на окрему реєстрацію, віруючі не мали змоги вільно відправляти культові потреби. Їх діяльність знаходилася під постійним наглядом й контролем державних органів. У цей період в Україні продовжується антирелігійна пропаганда за допомогою літературних, періодичних видань, кінематографії, що було спрямовано на формування в громадськості негативного образу віруючих.

Демонстрування перед світовим суспільством мирного вирішення релігійної проблеми було навіть включено до плану роботи уповноваженого Ради в справах релігійних культів, коли на 1977 р. планувалася підготовка й передача за кордон статті

“Свобода совісті в СРСР за оцінкою закордонних релігійних діячів”, в якій необхідно було вказати на відсутність утисків з боку органів влади й “показати, що в СРСР немає засуджених за релігійні переконання”¹. Ратифікація СРСР Міжнародних пактів про економічні, соціальні й культурні права та про громадські й політичні права зобов’язувала уряд забезпечити свободу совісті у своїй країні. Усі ці промови залишилися голослівними, паралельно з їх прийняттям, політика по знищенню релігійних почуттів набирала нових темпів.

Для ізоляції радянських віруючих від світових релігійних рухів 24 квітня 1977 р. ЦК КПУ прийняв постанову “Про посилення боротьби із зарубіжною релігійною пропагандою”. Але намагання радянських віруючих встановити контакти між одновірцями з-за кордону не припинились. В УРСР нелегальним шляхом проникає релігійна література (на приклад, розповсюджується протестантська брошуря К.Хейгіна, що видавалася в США “П'ять препятствий для роста личності”.

Небезпеку для держави радянські органи бачили й у рості популярності релігійних радіопередач, що транслювалися з-за кордону (“Семья Карапаевых” (США), “Библейские лекции”, “Слово жизни – русской молодёжи” (США), “Эхо юности” (Канада) та передача релігійної інформації в завуальованій формі, коли, розв’язуючи психологічні й інші проблеми, робиться висновок про необхідність для людини повернення до Бога). Аналіз релігійних радіопередач радянськими дослідниками зводився до звинувачень закордонних релігійних центрів у антикомунізмі, “психологічній диверсії” та створенні міфів про “релігійну опозицію” соціалізму.

24 березня 1978 р. побачила світ постанова Політбюро ЦК КПУ “Про посилення боротьби з буржуазною, буржуазно-націоналістичною, сіоністською й релігійною пропагандою”. Виконуючи її, у 1979 р. Рада в справах релігій при Раді Міністрів УРСР та її уповноважені на місцях, зробили спробу посилити увагу до поліпшення патріотичного виховання службовців культуї та наданню через них позитивного впливу на членів зарубіжних релігійних делегацій, добиваючись зміни їх уявлень про радянську дійсність².

Утиски з боку держави, неможливість відкрито проводити молитовні зібрання, відправляти культові потреби викликали серед певної частини нелегальних релігійних громад зворотну реакцію, яка приймала різні форми: від прихованого протесту та дистанціювання від громадського життя до відкритої конfrontації. Цей процес можна продемонструвати на прикладі одного з протестантських напрямків – п’ятидесятниці, у середовищі якого в 70-і рр. незадоволення активним процесом атеїзації населення проявилося у появі еміграційних настроїв, що прийняли організовану форму.

Для захисту п'ятидесятників, які бажали емігрувати, у 1975 р. були створені “Ради по емігації” в ряді релігійних громад Краснодарського краю та Далекого Сходу. Ця правозахисна організація остаточно оформилась у 1981 р., коли почав діяти Комітет представників п'ятидесятників, що домагалися виїзду з СРСР (комітет “Право на емігацію”)³. Емігрантські настрої українських п'ятидесятників прийняли широкі форми.

В Україні цей процес розпочався з квітня 1977 р., коли в ряді областей республіки серед частини віруючих п'ятидесятників було помічено вплив еміграційних настроїв. У цей час із заявами про виїзд до так званих капіталістичних країн за релігійними мотивами звернулось 324 родини (1562 чол.)⁴.

Безумовно, реакція з боку держави була негайною. За дорученням ЦК КПУ від 12 жовтня 1977 р. в прокуратурі УРСР 25 жовтня того ж року була проведена нарада за участю першого заступника прокурора республіки М.Т.Самасєва, заступника міністра внутрішніх справ І.Д.Гладуша, уповноваженого Ради в справах релігій при РМ УРСР К.З.Литвина, відповідальних працівників КДБ при РМ УРСР, МВС УРСР, прокуратури УРСР, на якій розглянули практичні заходи по посиленню роботи адміністративних органів по нейтралізації еміграційних настроїв серед віруючих. Органами КДБ проводилася робота по виявленню й попередженню діяльності осіб, що займаються розповсюдженням еміграційних настроїв, встановлення зв’язків із закордонними центрами й дисидентами⁵. Але всі заходи по припиненню еміграційних настроїв віруючих були нерезультативними, від своїх намірів відмовилася меншість п'ятидесятників.

П'ятидесятницьких лідерів не зупинили труднощі, що були пов’язані з виїздом за кордон. Наприкінці 70-х початку 80-х рр. до міжнародних політичних і громадських установ ними надсилаються чисельні листи з проханнями допомогти емігрувати з СРСР, які містять у собі ілюстрацію гоніння на віруючу частину радянського суспільства. За кордон була відправлена певна кількість подібних документів. У червні 1979 р. дніпропетровськими п'ятидесятниками був вироблений документ “Факты и только факты”, адресований Міжнародній організації Червоного Хреста, Всесвітній організації охорони здоров’я й іншим міжнародним організаціям. У ньому стверджувалося, що система охорони здоров’я СРСР використовується радянською владою для “психічного насилля” над особами, що подали заяви на еміграцію (іх насильно розміщували в психіатричних лікарнях). Цей же п'ятидесятницький центр розробив ще ряд документів: “Заявление с просьбой о помощи”, що було адресоване Комітету прав людини ООН, главам 35 держав, які підписали За-

ключний Акт Гельсінської угоди; “Відкритий лист”, адресований Президенту США; 2 заяви “Просьба о помоці”, адресовані Президенту США, законодавчим органам і політичним організаціям США. У документах стверджується, що радянське керівництво здійснює “витончені та делікатні вбивства розуму, совісті, духу й людства”, використовує психіатрію як засіб боротьби з інакодумством, а режим утримання ув’язнених за вироками суду прирівнювався до гітлерівських таборів смерті – Освенцима й Бухенвальда⁶. Лідерами п’ятидесятницького руху було розроблено й від імені віруючих, які проживали в 20 областях, краях і республіках, направлено в ЦК КПРС, ООН, Міжнародну асоціацію юристів-демократів, всім главам урядів заяву, в якій було розкрито стан п’ятидесятників у СРСР (відсутність конституційних свобод, заборона на проведення молитовних зібрань, переслідування, засудження й ув’язнення за віру). У заяві також повторюється вимога: надати вільний виїзд з СРСР⁷. У 1982 р. за кордон було переправлено 121 коротку біографічну довідку на віруючих, які терплять гоніння⁸. Усі віруючі, що підписували заяви на еміграцію, підлягали списочному обліку, знаходилися під ретельним контролем державних органів, з ними проводилася “роз’яснювальна робота”.

Ліderи громад, що найбільш активно вимагали надання права виїзду з країни, бачилися для держави небезпечними та підлягали репресії. Незважаючи на всі заходи державних органів по подоланню еміграційних настроїв серед п’ятидесятників, наміри останніх залишилися незмінними. У 1987 р. виник новий спалах еміграційних настроїв серед п’ятидесятників, в основному Рівненської, Тернопільської, Львівської, Чернівецької областях. З метою допомоги організованого виїзду з СРСР віруючими була створена “ініціативна група – християни за виїзд з СРСР”. 10 родинам виїзд був дозволений, на розгляді відділів віз і реєстрації у цей час знаходилися заявище 215 родин п’ятидесятників⁹.

Радикальні заходи боротьби за збереження власного віровчення п’ятидесятниками вплинули на настрій споріднених релігійних течій. У 1979 р. в Чернівецькій області органами влади були виявлені емігрантські настрої серед представників громад ЄХБ, які в категоричній формі проголосили свої вимоги: якщо ім відмовлять у видачі віз на виїзд з СРСР, вони будуть вимагати виходу з радянського громадянства¹⁰.

Упродовж радянського періоду українські віруючі підтримували зв’язки із закордонними одновірцями. У певній мірі це стимулювало еміграційні настрої. Цей зв’язок здійснювався у вигляді листування, отримування нелегально літератури релігійного змісту, прослуховування релігійних радіопередач. Усе частіше робилися спроби встанов-

вити особисті зв'язки керівниками релігійних громад та церков з представниками іноземних місійних центрів, які приїжджали до СРСР як туристи. У 80-і рр. проходить процес інтеграції українських релігійних рухів у світові релігійні організації.

Встановлення контактів із зарубіжними релігійними центрами певної частини релігійних громад, поширення за кордоном настроїв підтримки радянських віруючих, викликало занепокоєння в керівництва країни. Ще раніше, у 50-і рр. за кордоном виходить ряд видань, де стверджується думка про виконання урядом СРСР таємного плану знищення церкви (Струве, "Христиане в СССР"; Константинов, "Гонимая церковь"; "Религиозное движение сопротивления в СССР"). Такі роботи викликали резонанс за межами СРСР. Тема переслідування віруючих у радянській країні в 70-80-і рр. широко дискутувалася в закордонній пресі й цей факт вже не викликав сумніву, незважаючи на постійну демонстрацію СРСР нібито демократичного розв'язання релігійного питання.

Окрім дискусії, проблема існування віруючих у СРСР починає досліджуватися відомими й впливовими закордонними науковими центрами. Так, у 1970-89 рр. робота Британського центру по вивченю релігії й комунізму (Кестон-коледж) була присвячена вивченю теми про "виживання релігії в умовах її придушення комуністичним керівництвом". Вивчаючи це питання, дослідники Кестон-коледжу довели, що релігійне життя в СРСР має загальне піднесення, вони навіть висунули тезу про радянський "релігійний ренесанс". Цей же центр розробляв проблему паралельного існування офіційних церков та незареєстрованих релігійних громад, дисидентів і окремих груп віруючих, що не визнають радянське законодавство. Такі дослідження дозволили вченим Кестон-коледжу зробити висновок про існування в СРСР "ката콤бних церков", релігійних дисидентів і "руху релігійного протесту"¹¹. Радянські дослідники оцінили такі дослідження як наміри зりву конструктивного діалогу офіційних церков Схід – Захід.

Різнилися між собою також і чисельні дані радянських та іноземних дослідників щодо віруючих у СРСР. За радянськими дослідженнями віруючі в СРСР у 80-і рр. складали 15-20% населення країни. На думку закордонних дослідників цей показник досягав 45%¹².

Проблема насильницької атеїзації мас і пригноблення віруючих у СРСР висвітлювалася також іноземними релігійними й політичними діячами. Так було на V Генеральній Асамблії Всесвітньої Ради церков у Найробі (Кенія, 1975 р.), в роботі якої брали участь представники різних релігійних рухів з СРСР в кількості 35 чоловік, в тому числі від Російської православної церкви 25 делегатів. Серед питань

гостро обговорювалась проблема становища релігії в Радянському Союзі, робився наголос на відсутності свободи совісті та віросповідання. У газеті Асамблей “Таргет” публікувалися конкретні приклади за цією проблематикою (наприклад, про знищення церкви в Житомирі та закриття Флорівського монастиря у Києві¹³.

На Всеесвітньому конгресі вільних українців (1976 р.) так само стало питання про порушення прав віруючих у СРСР. Після зустрічі представників українських емігрантських церков (архієпископа-митрополита Української католицької церкви в Канаді – Германюка, архієпископа Української православної церкви в США – Гундяка, представника Української греко-православної церкви в Канаді Савчука) з Директором відділу прав людини в Секретаріаті ООН М.Шрайбером було направлено лист Генеральному Секретарю ООН Курту Вальдхайму. У цьому листі було зазначено, що право радянських громадян на вільне вираження своїх думок, свободу совісті та віросповідання нехтується за допомогою:

1. Знищення та придушення всіх релігій та сект, в тому числі таких, як Української автокефальної православної церкви, Української греко-католицької церкви, п'ятидесятників та Свідків Іегови.
2. Арешту та відправки до таборів примусової праці, в'язниць та заслання сотень церковнослужителів та віруючих.
3. Закриття від 1/3 до 2/3 всіх церков та синагог, що належали УАПЦ, Українській греко-католицькій церкві, євангельсько-християнській та баптистській сектам, АСД, РПЦ та юдейській громаді.
4. Закриття 29 з 38 православних монастирів і 2 з 3 православних духовних семінарій.
5. Руйнування церков та релігійних пам'ятників.
6. Заперечення політичних, економічних і соціальних прав віруючих.

Прохання поставити вимогу перед урядом СРСР і УРСР:

1. Надання негайної й повної амністії всім служителям церкви, монастирів і віруючим, що знаходяться у таборах за віру та відправлення релігійних обрядів чи за використання свого права свободи совісті.
2. Повернення дітей, відірваних від своїх батьків за те, що останні виховували їх в дусі вірошанування.
3. Скасування незаконної та несправедливої заборони діяльності УАПЦ, Української греко-католицької церкви та інших заборонених релігійних сект в УРСР¹⁴.

Зміна політичного курсу країни в другій половині 80-х рр. корінним чином не змінила долю віруючих, які ще й досі знаходилися під державним контролем. У 1986 р. на ХХVII з'їзді КПРС була проголошена відданість партії ленінським ідеям, у відношенні до релігійних думок

ще чується недовіра. З'їзд визначив курс на підтримку зв'язків з “некомуністичними течіями й організаціями, у тому числі релігійними, які виступають проти війни”¹⁵. Таке туманне тлумачення долі релігійних організацій радикально не покращило їх існування в радянській країні, хоча загальна демократизація суспільства торкнулась і релігійної сфери, певною мірою було послаблено контроль над віруючими. Та цей процес взагалі не зацепив долі нелегалів; альтернативність поглядів діючих поза реєстрацією віруючих для соціалістичного уряду бачилася як небезпека, тому контроль над ними не припинявся.

У серпні 1988 р. громадська комісія міжнародної співпраці з гуманітарних питань і прав людини при Радянському комітеті за європейську безпеку й співпрацю виступили з проханням до Президії ВР СРСР оголосити у зв'язку із тисячоліттям хрещення Русі амністію особам, засудженим за порушення законодавства про свободу совісті, тому що вони вже не є “соціально небезпечними” для суспільства¹⁶.

У грудні 1987 р. група американських сенаторів і конгресменів США представила на затвердження конгресу проект резолюції у зв'язку з “1000-річчям хрещення Київської Русі”, в якому містилися твердження про переслідування радянською владою віруючих української уніатської й автокефальної церков, незареєстрованих громад баптистів та п'ятидесятників. Висувалися вимоги відкрити в країні раніш зачинені церкви та духовні навчальні заклади, оголосити амністію всім, хто відбуває покарання за релігійні переконання, дозволити без обмежень видання, розповсюдження та ввіз до СРСР релігійних матеріалів. Ця резолюція закликала президента США виступити на міжнародних форумах проти порушення свободи совісті в СРСР¹⁷.

До компанії в підтримку радянських віруючих приєдналися офіційні особи Ватикану, Канади, Англії, Франції, ФРН, Італії та ін. країн. Західні релігійні центри, виступаючи з протестом проти переслідування радянських віруючих, оголосили бойкот церковним торжествам у СРСР з нагоди 1000-річчя хрещення Русі. Пізніше його було знято та в СРСР направлено групи віруючих, що брали участь у проведенні свята.

У 1988 р. В.Щербицький направив до ЦК КПРС листа “Про заходи по протидії спробам адміністрації США втрутатися у внутрішні справи УРСР”. Позиція світового товариства, що була спрямована на захист віруючих в УРСР, характеризувалася радянським урядом як втручання капіталістичного світу у внутрішні справи Радянського Союзу з метою перекручення дійсної ситуації. Відповіді радянського уряду були незмінними: всі звинувачення оголошувалися на клепами, на противагу яким радянська країна стверджувала про свою немовби лояльність до релігійних організацій¹⁸.

Таким чином, відвертий наступ на релігійне життя суспільства з боку держави, перетворення релігійних громад на своєрідні резервації, відсутність реальної змоги для відправлення культових потреб та звуження можливості залишатися віруючими в атеїстичній країні – все це породило зворотну реакцію віруючих. Різні релігійні рухи задля збереження віри в атеїстичній країні застосовували різні засоби. Зі свого боку, громадські, політичні й релігійні організації інших країн стають на захист релігійних організацій в УРСР. Проблема утисків віруючих з боку радянського уряду широко дискутується в зарубіжній пресі, офіційні особи західних країн відкрито виступають із закликом припинити переслідування за релігійними мотивами. Але, незважаючи на всі заяви, керівництво СРСР і УРСР продовжує демонструвати світовому суспільству “благополучне” вирішення релігійного питання в країні.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.1508. – Арк.25.
- ² Там само. – Спр.1887. – Арк.67-68.
- ³ Бажан. О.Г. Опозиційний рух в Україні (д.п.50-х – 80-і рр. ХХ ст.). – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Д., 1996. – С.161.
- ⁴ ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.1508. – Арк.4.
- ⁵ Там само. – Арк.7.
- ⁶ ДАДО. – Ф.Р.6465. – Оп.2. – Спр.26. – Арк.67-85.
- ⁷ Там само. – Спр.37. – Арк.219.
- ⁸ ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.2403. – Арк.38.
- ⁹ Там само. – Спр.3329. – Арк.24.
- ¹⁰ Там само. – Спр.1887. – Арк.32.
- ¹¹ Тихонов М.В. Основные направления деятельности и теоретические концепции Британского центра по изучению религии и коммунизма (Кестон-колледжа) 1970-1989 гг. Автореф... канд. филос. наук. – М., 1990. – С.14.
- ¹² Флетчер У. Советские верующие // Социологические исследования. – 1987. – №4. – С.32-33.
- ¹³ ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.1201. – Арк.19, 20; Там само. – Спр.1357. – Арк.72.
- ¹⁴ Там само. – Спр.1357. – Арк.97-98.
- ¹⁵ Материалы XXVII съезда КПСС. – М., 1986. – С.74.
- ¹⁶ Обращение комиссии // Известия. – 1988. – 10 августа.
- ¹⁷ ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.3329. – Арк.1.
- ¹⁸ Там само. – Арк.1-3.

Надійшла до редакції 29.01.2002

407